

УДК 811.162.1.1'373.22:626/627

О. А. Войцева,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У зв'язку з актуальністю ономасіологічних досліджень статтю присвячено характеристиці процесу номінації в тематичній групі слів, що позначають назви водних об'єктів в українській, російській і польській мовах. Вибір контрастних по відношенню до однорідних реалій мотиваційних ознак, що залежать від властивостей реалій навколишнього світу, впливає на мовну техніку, зумовлює формування загальних ономасіологічних моделей, узуалізацію номінаційних принципів у розглядуваній мікрогрупі.

Ключові слова: номінація, мотивованість мовного знака, мотиваційний зв'язок, мотивема, загальні принципи номінації, ономасіологічна модель, назви водних об'єктів.

Одним із найважливіших питань сучасного мовознавства залишаються питання, пов'язані з вивченням процесу найменування об'єктів і реалій навколишньої дійсності. Номінація (лат. *nominatio* < *nomino* „називаю”) є розділом лексикології, що вивчає процес „утворення мовних одиниць, які служать для називання реалій дійсності та формування відповідних уявлень про них у формі значень слів, словосполучень, речень”; термін вживається також у значенні „значуща мовна одиниця, яка виникає внаслідок називання (результат номінації)” [УМ, с. 266]. Номінація пов'язана з вирішенням етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних та інших мовознавчих проблем, зокрема з дослідженням мовної картини світу.

Теорію мотивації розробляли Платон, Ф. де Соссюр, О. Єсперсен, Р. Якобсон [УМ, с. 251], а на сучасному етапі – А. Д. Аділова (займалась основами мотивологічного аналізу) [3], Ф. С. Бацевич (дослідив функціонально-ономасіологічні аспекти дієслівної лексики) [4], О. Й. Блінова (обґрунтувала новий науковий лінгвістичний напрям – мотивологію як науку про мотивовані слова і мотиваційні відношення, мотивованість як лінгвістичну універсалію) [5, 6, 7], М. Д. Голєв (досліджував теоретичні питання ономасіології, вивчав діалектні найменування птахів, хімічну термінологію, топонімію Сибіру) [8], В. Г. Наумов і Т. О. Демешкіна (розглядали явище мотивації слів у системі діалектного мовлення) [9, 10], О. О. Селіванова (розробила питання когнітивно-ономасіологічного аналізу різних номінаційних класів) та ін. [12, 13].

Лінгвісти запропонували „нову лінгвістичну дисципліну – *мотивологію*, предметом дослідження якої є така складна функціонально-

семантична категорія, як лексична мотивація, тобто мотивація слова, незалежна як від сфери деривації слів, так і від сфери функціонування готових слів” [11, с. 37].

Наголосимо, що встановлення мотиваційних ознак і онемасіологічних моделей, за якими відбувається найменування однорідних реалій, зокрема у різних слов'янських мовах, належить не тільки до актуальних, але й до складних проблем у мовознавстві у зв'язку з наявністю дискусійних етимологій, з деетимологізацією назв, втратою ними мотиваційних ознак, з немотивованим характером запозичених найменувань, з тим, що один і той самий об'єкт, предмет у різних мовах може мати різні назви на основі неоднакових мотивів та з огляду на те, що в кожній мові існують певні традиції найменування реалій в окремих мікрогрупах.

Метою статті є встановлення загальних онемасіологічних моделей номінації апелiatивних водних об'єктів в українській, російській і польській мовах. У процесі дослідження проаналізовано близько 250 назв, які позначають „природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт)” [ВКУ, с. 1]. Аналіз процесу найменування передбачав встановлення мотивованості мовних знаків, тобто виявлення „мотиваційного зв'язку між словом і позначуваним ним поняттям, одиницею мови та її змістом” [УМ, с. 251].

Іменники-апелiatиви, що позначають поняття про водні об'єкти та їхні частини, у мовному образі світу описують, сегментують, оцінюють навколишній світ. Назви водних об'єктів можна назвати своєрідним ”резервуаром здорового глузду” [14, с. 18], оскільки вони номінують предмети такими, якими їх бачить людина. Лексика тематичної групи „Водні об'єкти” вживається на позначення „частин гідросфери – морів, океанів, річок, озер, боліт, водосховищ, підземних вод, а також вод каналів, ставків та ін., місць постійного зосередження води на поверхні суші” [БРЭ, с. 213] і разом із назвами земних та небесних об'єктів належить до локативів – важливих і частотних словникових масивів у слов'янських мовах. Н. Д. Арутюнова виділяє такі властивості локативів, що стосуються до ідентифікуючих (ототожнюючих) імен: загальні уявлення про об'єкт; універсальний спосіб членування навколишньої дійсності; відносна автономність семантики; таксономічна організація (загальній назві підпорядковуються групи об'єктів); майже повна відсутність конотацій як додаткових емоційно-

експресивних відтінків у значенні; абстрактність; номенклатурність [1, с. 1–5] (термін *номенклатура* розуміємо у значенні „сукупність прийнятих для наукового вжитку назв, термінів, що застосовуються в тій чи іншій галузі знання; *термінологія*” [НТСУМ, т. 2, с. 889–890]).

Назви водних об’єктів відрізняються від інших локативів певною специфікою. З огляду на те, що мова і дійсність, зокрема гідросфера, знаходяться в динамічному взаємозв’язку, судження про окремі водні реалії, які називають поверхневі чи підземні води, їхня мовна інтерпретація залежать не тільки від об’єктивної характеристики, а й від уявлень людини про водні об’єкти, пов’язані з досвідом минулих поколінь, з функцією водного фонду, що використовується для господарської діяльності, охорони здоров’я та відпочинку людей.

У семантиці водних локативів заковано не тільки знання про реалії, але й ціннісне ставлення до них, наприклад, лексеми укр., рос. *океан*, п. *ocean* „світовий океан (рос. *мировой океан*, п. *ocean światowy, wszechocean*) – водна оболонка (водний простір), що вкриває більшу частину земної кулі і поділяє суходіл на материки та острови” [НТСУМ, т. 3, с. 87], укр., рос. *море*, п. *morze* – „великий водний простір з гірко-солonoю водою, який більш-менш оточений суходолом; царство Нептуна, морська стихія; дуже велике штучне водоймище; *перен.* Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа; *перен.* Велика кількість чогось; маса, сила, безліч” [НТСУМ, т. 2, с. 685] є символами (умовними позначеннями) вічності, первинних вод, хаосу, нескінченного руху і постійності [Kopaliński, s. 230–233]; слово *ріка*, рос. *река*, п. *rzeka* „водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів’я до гирла; *образно:* процес протікання, розвитку чого-небудь; *перен.* Велика кількість такого, що тече, сиплеться; безперервний великий потік, маса кого-, чого-небудь, що рухається” [НТСУМ, т. 3, с. 923] – символ перешкоди, невблаганного плину часу, відродження [Kopaliński, 367–369], укр. *потік*, рос. *поток*, п. *potok* „річка (перев. невелика), струмок із стрімкою течією; *бурчак; перен.* Велика кількість, маса кого-, чого-небудь, що рухається в одному напрямі” [НТСУМ, т. 3, с. 623] – символ динаміки людського життя [Kopaliński, s. 369].

Зібрані нами найменування водних об’єктів (рос. *водные объекты*, п. *zbiorniki wodne*) за тематичним критерієм поділяємо на такі підгрупи: 1) назви **поверхневих вод**, що постійно або тимчасово перебувають на земній поверхні у формі різних водних об’єктів, зокре-

ма: а) у *рідкому стані* (**водойми** „постійне або тимчасове скупчення безстічних вод або резервуар з уповільненим стоком вод у природних або штучних западинах (озера, водосховища, ставки)” [Чеботарев, с. 42–43], в тому числі найменування **природних водойм і боліт** – укр., рос. *озеро*, п. *jezioro*, укр. *плавня*, рос. *пойма*, п. *obszar zalewowy*, укр. *багно*, *болото*, *багновиця*, *багновище*, *мочарі*, *драговина*, *трясовина*, рос. *болото*, *топь*, *трясина*, п. *bagno*, *bloto*, *mokradło*, *bajoro*, *topiel*, *trzęsawisko*, укр. *плавні*, рос. *плавни*, п. *szuwar*, **штучні водойми** – укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, п. *zbiornik retencyjny (sztuczne jezioro zaporowe)*, укр. *став*, *ставок*, рос. *пруд*, *запруда*, *боцаг*, *став*, *ставок*, п. *staw*, укр., рос. *заводь*, *затон*, укр., рос. *затон*, п. *zatoka*, укр. *канал*, *водовід*, рос. *канал*, п. *kanal*, укр., рос. *канава*, п. *rów*; **водотоки** (п. *cieki*) „узагальнене поняття водних об’єктів, що характеризуються рухом води у напрямку ухилу в заглибленні земної поверхні” [Чеботарев, с. 49] – укр. *водойма*, рос. *бассейн*, п. *dorzecze*, рос. *речное русло*, *ложе*, п. *koryto rzeki*, *łożysko rzeczne*, *łożysko rzeki*, укр. *витік річки*, рос. *исток*, укр. *джерело*, рос. *источник*, *родник*, *ключ*, *криниця*, п. *źródło* і б) у *твердому стані* (льодовики, сніговий покрив) – укр. *льодовик* „скупчення великих мас льоду, що утворюється на земній поверхні і має властивість сповзати з верхніх рівнів на нижчі; *глетчер*” [НТСУМ, т. 2, с. 541], рос. *ледник*, *глетчер*, п. *lodowiec*, укр., рос. *айсберг* „пливуча льодова гора, що відкололася від материкового льодовика або льодового бар’єра” [НТСУМ, т. 1, с. 28], п. *góra lodowa*; 2) назви **підземних вод і джерел** (питні, технічні, мінеральні лікувальні, теплоенергетичні води, що містяться у верхній частині земної кори) – укр. *водоносний горизонт*, рос. *водоносный горизонт*, *аквифер*, п. *warstwa wodonośna*; 3) назви світового океану та його частин – укр. *протока*, рос. *пролив*, п. *cieśnina*. Крім того, серед назв водних об’єктів виділяємо назви **постійних вод** (укр. *ріка*, рос. *река*, п. *rzeka*) і **тимчасових вод**, що пересихають, перемерзають (укр. *калюжа* „заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною; *калабаня*, *калабатина*, *баюра*, *барліз*” [НТСУМ, т. 2, с. 211], рос. *лужа*, п. *kałuża*), а також назви **солоних** (укр., рос. *океан*, п. *ocean*) і **прісних вод** (укр. *струмок*, *потічок*, *ручай*, рос. *ручей*, п. *strumyk*, *ruszaj*, *strumień*).

У результаті аналізу назв водних об’єктів в українській, російській і польській мовах виокремлено: 1) найменування з втраченою мотивацією (15, 2 % від загальної кількості досліджених слів, наприклад, укр., рос. *пруд*, п. *struga*), у тому числі зі спірною або нез’ясованою

етимологією (укр., рос. *болото*, п. *bloto*), 2) запозичені лексеми (21, 6 %, наприклад, укр., рос. *лагуна*, п. *laguna*), 3) мотивовані лексеми (63, 2 %, наприклад, укр. *затока*, рос. *залив*, п. *zatoka*).

Розглянемо слова, що позначають поверхневі води, які втратили мотиваційні ознаки, з метою встановлення елементів давнього значення та можливих мотивів. Оскільки виникнення мовних одиниць на позначення водних об'єктів відбулося на предметному рівні в процесі первинної номінації за допомогою слів, що в синхронії усвідомлюються як непохідні, першообразні, найхарактерніші мотиваційні ознаки їх забулися, стали незрозумілими для мовців. На основі зібраних даних встановлюємо первинну структуру назви, можливі генетичні зв'язки для виявлення семантики та мотиваційних ознак розглядуваних лексем.

Спеціальні уявлення про об'єкти водного ландшафту у праслов'янську епоху позначали найменування-гіпероніми (*pika*, *more*, *озеро*, *пруд*, *ручай*, *болото*), що свідчить про ранню соціально-психологічну концентрацію людини на предметах навколишнього світу, від якого вона залежала [2, с. 270]. Це такі слова спільнослов'янського походження, як: укр. *pika* „водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла”, рос. *пека*, п. *rzeka* – утворено за допомогою суфікса *-k(a)* від індоєвропейської за характером основи **roi-* > *rě-* „текти, прагнути”; на ґрунті слов'янських мов утворилися такі варіанти: *pej-*, *poi-*, *pu-*; споріднені назви лат. *rivus* „струмок, потік, течія”, дірл. *riathor* „бурний потік” [ЕСУМ, т. 5, с. 95; МАС т. 3, с. 701–702; Цыганенко, с. 355; Шанский, с. 387–388; Boguś, s. 532]; *пруд* „1) водозбірник невеликого розміру; 2) мілководна природна водойма” [Чеботарев, с. 213] – пов'язане чергуванням голосних з псл. **prędati* „стрибати, скакати”, пор. нім. *Springen* „стрибати”; первинне значення „стримкий, швидкий потік”, др. *прудъ* „поток, загачене місце”, укр. *пруд* швидка течія”, чес. *proud* „бистрина” [Шанский, с. 371].

Загальновизнаною етимології не мають: слово спільнослов'янського походження укр., рос. *more*, п. *morze*; первинне значення кореня індоєвропейського походження **mer-* / **mor-*, **mōri* трактують або як „великий простір зі стоячою водою”, „море, болото”, псл. *morje* „водний простір, море”, споріднені слова – длит. *mores* „озеро, болото”, „устя річки”, фр. *mare* „лу́жа”, *mer* „море” та ін. [ЕСУМ, т. 3, с. 513; Фасмер т. 2, с. 654–655; Brückner, с. 344] або „мерехтіти, роз-

гойдуватися, рухатися і виблискувати” [Цыганенко, с. 240]; М. Шанський висловлює припущення, що первинне значення слова *море* – „рідина”, споріднене лит. *smarsas* „жир”; звуження семантики зумовило такий розвиток: „рідина” > „заправа їжі” > „ягідний сік” (*морс*), „жир” (серб. *мрс* „пісна їжа”) [Шанский, с. 272]; укр., рос. *озеро*, п. *jezioro* походить від псл. **ezero*, споріднене лит. *ẽžeras* „озеро, став”, прус. *assaran* „тс.”, вім. *ezer* „межа, край” < іє. **eǵh-er-o-*: **oǵh-er-o-*, що є суфіксальним дериватом від основи **ǵzь* „риболовна заґата; ставок” [ЕСУМ, т. 4, с. 166–167; Черных, т. 1, с. 593; Фасмер, т. 3, с. 125]; укр. *ручай* „невеликий потік води; струмок” [НТСУМ, т. 4, с. 125], „невеликий постійний або тимчасовий потік” [Чеботарев, с. 225], рос. *ручей*, п. *ruczaj* пов’язують з болг. *рукнам*, *руква* „политися”, *руча* „дзюрчати, буркотати”, ці слова містять корені звуконаслідувального походження; припускався також зв’язок зі словом *рука* (з первісним значенням „рукав, побічне русло”) [ЕСУМ, т. 5, с. 150]; М. Шанський та інші вчені наголошують, що розглядувана лексема походить від псл. **ručaj* [< **ruk-ějь*] „шумлячий потік”, утвореного від тієї ж основи, що й *рыкати*, *рычати* [Шанский, с. 396; Вогуś, s. 526].

Стосовно етимології назви *болото*, п. *bloto* „болото” < іє. **bhol-* < *bhel-* „білий”, утвореного за допомогою суфіксу *-t(o)*, також існують різні версії. Дослідники М. Шанський, В. Борись припускають, що це слово походить від білого кольору квітів трави пухівки (*Eriophorum*), що росте на торфових болотах і заболочених луках, або від „попелястого кольору висохлого бруду” [ЕСУМ, т. 1, с. 227; Шанский, с. 52; Вогуś, s. 33]. Г. Циганенко вважає, що сучасне значення цього найменування розвинулось із первинного „біле, блякле місце”, на що вказують споріднені слова – лит. *báltas* „білий”, *balúoti* „відливати білим” [Цыганенко, с. 37].

До другої підгрупи назв водних об’єктів ми включили запозичення, які увійшли до української, російської та польської мов прямим або опосередкованим шляхом із таких мов: старослов’янська (рос. *исток* < ст.-сл. *истокъ* утворено за допомогою теми *-ъ* и перегласовки кореня від *истешити*, *истеку* [Шанский, с. 179]; *пучина* < ст.-сл. *пъчина*, пов’язаного з *пукать* „тріскати, лопатися зі звуком „пук” [МАС, т. 3, с. 566; Шанский, с. 375; Фасмер, т. 3, с. 415], грецька (укр., рос. *океан* < дгр. *Ὠκεανός* „Океан, син Урану і Геї, владика водної стихії”, „велика річка, що оточує земну кулю” [СІС, с. 594; Черных, т. 1, с. 594; Фасмер, т. 3, с. 128], п. *oceán* через лат. *Oceanus* [WSWO, s. 891];

укр., рос. *дельта*² < гр. *δέλτα* (Δ) „буква, що має форму трикутника” [CIC, с. 239], п. *delta* запозичено за посередництва європейських мов [WSWO, s. 255]), латинська (укр., рос. *канал* < лат. *canālis* „труба, жолоб”, *canna* „труба” [CIC, с. 378], п. *kanal* запозичено через нім. *Kanal*, голл. *kanaal* або фр. *canal* [SJP, t. 1, s. 814–815], укр. *літораль*, рос. *литораль*, п. *litoral* < лат. *litoralis* „береговий” [CIC, с. 495; WSWO, s. 750], укр. *естуарій*, рос. *эстуарий*, п. *estuarium* „широке лейкоподібне гирло річки, яка впадає в океан або море” < лат. *aestuarium* [CIC, с. 319]), німецька (укр., рос. *бухта*, п. *заст.* *buchta* < нім. *Bucht* [CIC, с. 31]), голландська (укр., рос. *гавань* < нід. *haven*), норвезька (укр. *фіорд*, *фйорд*, рос. *фьорд*, *фьёрд*, *фиорд*, п. *fiord* < норв. *fjord*) та ін.

Унаслідок вторинної номінації від непохідних (на синхронному зрізі) твірних основ і слів утворено морфологічним і семантичним способами мотивовані назви. При морфологічному (словотвірному) способі лексичне значення мотивується морфемами, з яких сформовано лексему. Структура та семантика похідних слів вказує на двоплановість, умовний зв'язок між формою та значенням, вона містить вказівку на узагальнену характерну мотиваційну ознаку, на основі якої відбулося найменування. Слов'янські мови успадкували з праслов'янської мови спільний лексичний фонд, словотвірні засоби, моделі словотворення, тому однорідні реалії (водні об'єкти) позначено спорідненими лексемами з подібними або неоднаковими словотвірними формантами, які утворюють лексико-словотвірні варіанти.

Лексичними мотиваторами у похідних назвах виступають основні спільнослов'янського походження (*став-*, *вод-*, *ток-* / *тік-*, *лив-*, *багно-*, *річ-* та ін.), а структурними – суфіксальні (*-ок*, *овин/а*, *-к/а*, *-ник*, *-awisk/o*, *-el*), наприклад, укр. *став-ок*, *тряс-овина*, *річ-ка*, рос. *став-ок*, *тряс-ина*, *лед-ник*, *род-ник*, п. *trzęs-awisko*, *glinian-ka*, *topi-el*, префіксальні морфемі (*за-*, *роз-*, *по-*, *про-*, *при-*, *prze-*, *od-*), наприклад, укр. *за-тока*, *роз-тока*, *роз-тік*, *по-тік*, *при-тока*, рос. *за-лив*, *по-ток*, *про-лив*, *при-ток*, п. *za-toka*, *po-tok*, *prze-toka*, *od-noga*, основоскладання: укр. *вододіл*, рос. *водораздел*, укр., рос. *водоток*, укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, п. *lądolody*; рос. *водоем* від *вода* та *ем* < **ьтї* (< **ьти*) „те, в чому накопичується вода” [Шанский, с. 87].

При семантичному способі у процесі вторинної номінації відбувається перенесення назви з загальноновживаної на позначення географічного об'єкта або його частини: укр., рос. *зуба*² „на Півночі – поширена назва заток, які глибоко вдаються в сушу” [НТСУМ,

т. 1, с. 680], укр. *гирло* „місце, де річка впадає в океан, озеро або іншу річку; кінець нижньої течії річки; вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем; рідко *устя*” [НТСУМ, т. 1, с. 680], укр., рос. *рукав* „водяний потік, що відійшов убік від головного русла; відгалуження ріки; *розтік*” [НТСУМ, т. 4, с. 119], п. *ramię, kolano*, укр. *корито* „те саме, що річище – найнижча ділянка долини, по якій тече або текла вода” [НТСУМ, т. 2, с. 334], укр. *ложе*¹ „заглиблення в ґрунті, камені, яким тече річка, струмок і т. п.; *річище, русло; ложбище, підліжжя*” [НТСУМ, т. 2, с. 512].

В акті номінації значення репрезентує уявлення. Перехід уявлень у поняття, які типізують і класифікують водні об'єкти, здійснюється за допомогою мотиваційних ознак (або мотивем), що ідентифікують названу реалію. Мотивеми виступають у концептуалізованому вигляді, внаслідок чого реалія отримує певну назву, стає важливим елементом комунікації [14, с. 28]. Вони надають уявлення про первинне значення слова, властивості позначеного предмета.

В результаті аналізу мотиваційних ознак найменувань водних об'єктів та їхніх частин на матеріалі трьох споріднених слов'янських мов ми виокремили такі ономазіологічні моделі: 1) „*функція водного об'єкта*”, зокрема „проточні води – водотоки”, у тому числі похідні від псл. **tekō, *tekti* „бігти, текти” – укр., рос. *поток*, п. *potok*, укр. *прутока*, рос. *пруток*, п. *ciek, ściek, potok, przetoka, zatoka, otok, dopływ, zalew, zalewisko* < псл. **lějo, *lýti* „лити” [Фасмер, т. 2, с. 504]; укр., рос. *река*, п. *rzeka*, укр. *ручай*, рос. *ручей*, п. *ruszaj, strumień*; „постійні стоячі води”; похідні композити з компонентом *вод-* – укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, укр. *водоймище*, рос. *водоем*, п. *zbiornik wodny*; „замкнений водний простір”: укр., рос. *став*, п. *staw* „пруд или запруда на реке” < *ставить*, первинне значення „що-небудь огорожене” [МАС, т. 4, с. 244; Boryś, s. 576]; 2) „*місце розташування, ділянка водного об'єкта*”: укр. *устя, гирло, рукав*, рос. *устье*, п. *ujście, ramię, kolano*, укр., рос. *губа*, укр. *верхів'я*, рос. *верховье*, укр. *низов'я*, рос. *низовье*, укр. *межиріччя*, рос. *междуречье*, укр. *поріччя*, рос. *поречье*, п. *pojezierze, międzymorze*; 3) „*стан водного об'єкта* (рідкий або твердий)”: укр. *мочарі*, п. *toczary*, рос. *топь*, п. *topiel* < *topić* „занурювати у воду” [Boryś, s. 638], рос. *трясина*, п. *trzęsawisko* < **tręsavъ*, псл. **tręsti* „трястись” [Boryś, s. 650], укр. *калюжа*, п. *kałuża* < псл. **ka-luža* / **kal'uža* „болотисте місце, калюжа”, псл. **kalъ* „болото, мул” з суфіксом *-uža* [Boryś, s. 220]; укр. *льодовик*, рос. *ледник*, п. *lodowiec*;

4) „форма водного об’єкта”: рос. *излучина*, п. *odnoga*, рос. *лукоморье* *заст.* „морська затока, бухта” < **lōka* „лука, вигін” (моря) [Фасмер, т. 2, с. 532; Шанский, с. 248]; рос. *рог*, п. *róg* „мис, стрілка при злитті річок; зігнута у вигляді рогу морська затока”; 5) „розмір водного об’єкта”: укр. *озерце*, рос. *озерцо*, *озерко*, п. *jeziorko*, укр. *річечка*, рос. *реченька*, п. *rzeczka*; 6) „час виникнення водного об’єкта”: укр. *стариця*, *старорічище*, *староріччя* „заплавне озеро; старе русло річки” [НТСУМ, т. 4, с. 377], рос. *старица*, *староречье*, п. *starorzecze*.

Назви частин гідрографічного ландшафту в українській, російській, польській мовах відображають найдавніші уявлення людей про навколишній світ. Для номінації цих однорідних реалій використовуються подібні мотиваційні ознаки. Первинна номінація враховує позалінгвальну специфіку предметів. У назв, утворених шляхом вторинної номінації, мотиваційні ознаки відображають асоціативний зв’язок з іншими існуючими у загальнонародній мові словами. На основі виявлення мотиваційних ознак, що залежать від позамовних чинників, встановлено універсальні ономазіологічні моделі, характерні для тематичної групи назв водних об’єктів у розглядуваних слов’янських мовах. Мотивами закріплюють знання про сприйняття водних об’єктів та їхні частини (функцію, місце розташування, колір, стан рідини, форму, розмір, час виникнення). Дослідження номінативних процесів у цьому лексичному масиві свідчить про подібність ономазіологічних моделей в українській, російській і польській мовах, а узагальнені мотивами вказують на спільні принципи номінації, за якими утворюються нові лексеми.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у зіставно-типологічному аналізі найменувань водних об’єктів на загальнослов’янському тлі, встановленні не тільки універсальних, але і специфічних рис у номінації цих реалій.

Список використаних джерел та літератури

1. Аверинцев С. С. *София-Логос. Словарь*. 2-е, испр. изд. / С. С. Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 2001. – С. 155–161.
2. Ананьева Н. Е. *История и диалектология польского языка* / Н. Е. Ананьева. – 2-е изд., испр. – М. : Изд-во УРСС, 2004. – 304 с.
3. Адилова А. Д. *Принципы мотивологического исследования и его аспекты (на материале наименований птиц)* / А. Д. Адилова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык”. – Томск, 1996. – 19 с.

4. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.
5. Блинова О. И. Явление мотивированности слов в собственно лексикологическом аспекте / О. И. Блинова // Вопросы сибирской диалектологии. – Омск, 1976. – Вып. 2. – С. 3–17.
6. Блинова О. И. Внутренняя форма слова: мифы и реальность / О. И. Блинова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – Томск, 2012. – № 4 (20). – С. 5–11.
7. Блинова О. И. Словарь терминов мотивологии // О. И. Блинова. Русская мотивология. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – С. 13–47.
8. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / Н. Д. Голев. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1989. – 252 с.
9. Демешкина Т. А. Теория диалектного высказывания. Аспекты семантики / Т. А. Демешкина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – 190 с.
10. Наумов В. Г. Мотивологическая теория и практика: пути, направления, перспективы / В. Г. Наумов // Проблемы лексикографии, мотивологии, дериватологии. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1998. С. 167–173.
11. Ніколаєнко Л. С. Поняття мотивації та мотиваційних відношень у сучасній лінгвістиці /Л. С. Ніколаєнко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 1. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 37–42.
12. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична ономасіологія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. (Этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.

БРЭ – Большая Российская энциклопедия. – Спб. : Норинт, 2000. – 1456 с.

ВКУ – Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. : Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К. : Аконті, 1998. Т. 1–4.

МАС – Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой; АН СССР, Ин-т рус. яз. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1981–1984.

СІС – Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1985. – 966 с.

УМ – Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. – К. : Видавництво „Майстер-клас”, 2011. – 400 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; ред. и предисл. Б. А. Ларина; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

Цыганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : более 5 000 тис. слов / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

Чеботарев – Чеботарев А. И. Гидрологический словарь / А. И. Чеботарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Л. : Гидрометеиздат, 1978. – 308 с.

Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т., – 3-е изд., стереотип. / П. Я. Черных. – М. : Рус. яз., 1999.

Шанский – Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 861 s.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – wyd. I. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2000. – 808 s.

Kopaliński – Kopaliński W. Słownik symboli / W. Kopaliński. – Warszawa : Oficyna wydawnicza RYTM, 2001. – 521 s.

SJP – Słownik języka polskiego: w 3 t. / red. nauk. M. Szymczak. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

WSWO – Wielki słownik wyrazów obcych PWN / pod red. M. Bańki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2005. – 1348 s.

Е. А. Войцева

ПРИНЦИПЫ НОМИНАЦИИ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ В УКРАИНСКОМ, РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

В связи с актуальностью ономастических исследований статья посвящена характеристике процесса номинации в тематической группе апеллятивных названий водных объектов в украинском, русском и польском языках. Выбор контрастных по отношению к однородным реалиям мотивационных признаков, зависящих от свойств реалий окружающего мира,

влияет на языковую технику, предопределяет формирование общих ономаσιологических моделей, узуализацию номинационных принципов в рассматриваемой микрогруппе.

Ключевые слова: номинация, мотивированность языкового знака, мотивационная связь, мотивема, общие принципы номинации, ономаσιологическая модель, названия водных объектов.

O. A. Voytseva,

Doctor of Philology,

Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

movoznavstvo98@gmail.com

PRINCIPLES OF WATER OBJECT NAMING IN THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND POLISH LANGUAGES

Summary

One of the most important issues of modern linguistics is that of realia naming process. The object of this article is to describe the name-giving process in the thematic group of words denoting water objects in Ukrainian, Russian and Polish. The purpose is to establish general onomasiological models that reflect the naming process of the superficial, groundwater, inland waters and territorial seas. To analyse and interpret the collected material (about 250 names of water objects in the three kindred Slavic languages) we used the descriptive method, as well as the method of reconstruction and extralinguistic explanatory description. The result of the research revealed that among the selected names there are motivated (ukr., rus. and pol. *pond*; ukr., rus. and pol. *bay*) and unmotivated names with the lost motivation (ukr., rus. and pol. *lake, sea*) and the controversial etymology (ukr., rus. *swamp*; * *bol-* < *bal-* formed with the suffix -t(o); *motyvemas* (i.e. principles of naming) of the realia are perennial herbs of cotton grass (*Eriophorum*) or ashen colour of dried mud) and also loanwords (ukr., rus. *firth* < *liman* „harbor”, pol. *firth* entered through the Russian language) and others. Derived words are motivated by morphological word-formative way of motivation, descriptive, semantic and phonetic methods. The general onomasiological principles in the thematic group of water object names were established in the following models: „location” (ukr., rus. and pol. *outfall*), „movement of water” (ukr., rus. and pol. *stream*), „form” (ukr., rus. and pol. *creek*), „sound” (pol. *ruczaj* „noisy stream” formed on the same basis as *rykat, rychat*), etc.

The studied name-giving process, motivational signs of the object micro-groups which are combined topically and the means of motivating derivative names will help to identify the genesis of linguistic units, the general principles of thematic group name-giving process in different languages and will have practical application in lexicographical works and in the academic disciplines of the linguistic cycle.

Key words: name-giving process, general principles, motivation of the linguistic sign, motivational communication, motivema, onomasiological model, names of water objects.

